

Η επιστημονική σκέψη για το χώρο στην Ελλάδα 1974-2000: απόπειρα αποτίμησης και σκέψεις για το μέλλον

Παναγιώτης ΓΕΤΙΜΗΣ, Γρηγόρης ΚΑΥΚΑΛΑΣ

1. Εισαγωγή:

Πλαίσιο και πορεία της επιστημονικής σκέψης για το χώρο

Στις δεκαετίες 1960 και 1970 η επιστημονική σκέψη, παράλληλα με την οικονομική κρίση και αναδιάρθρωση, βρέθηκε διεθνώς σε διαδικασία πλήρους ανασύνταξης. Η εμπιστοσύνη στην ιδέα μιας συνεχούς επιστημονικής και κοινωνικής προόδου είχε ανατραπεί. Παράλληλα αναπτύχθηκαν τόσο από την πλευρά του μεθοδολογικού ατομισμού όσο και στο πλαίσιο ολιστικών προσεγγίσεων μια σειρά από ρεύματα κριτικής σκέψης που ξεκινούσαν από διαφορετικές επιστημονικές και πολιτικές αφετηρίες. Την ίδια περίοδο αναπτύσσονται κινήματα αμφισβήτησης του μεγάλου σχεδίου του ευρωπαϊκού διαφωτισμού που εκφράζονται με διάφορες μορφές, από τα σε ειρωνικά σχό-

λια στα πολιτικά πανό και τα γκράφιτι της πόλης, έως τα διαδοχικά κύματα διάδοσης της εναλλακτικής κουλτούρας που κορυφώνονται πολιτικά και συμβολικά με το Γαλλικό Μάη. Η αμφισβήτηση αυτή άφησε το στίγμα της τόσο πάνω στις επιστημονικές θεωρίες και πρακτικές όσο και πάνω στις αξίες και τις πρακτικές της επιστημονικής κοινότητας. Οι τάσεις αυτές εκφράζονται με διαφορετικό τρόπο από την παράδοση της κριτικής σχολής της Φρανκφούρτης, την κοινωνιολογία της γνώσης ή την αντιπαράθεση δομισμού και αποδόμησης. Η απόρριψη του τυπικού ορθολογισμού, του γραμμικού προγραμματισμού και της μαζικής κατανάλωσης, συνοδεύτηκε από την ανάδειξη της διαφορετικότητας και του αποσπασματικού, εγκαινιάζοντας ταυτόχρονα τόσο την περίοδο που έχει μάλλον αμύχανα χαρακτηριστεί ως εποχή της ύστερης νεωτερικότητας, όσο και την προσπάθεια ανασύνταξης ορισμένων περισσότερο συνολι-

κών και δεσμευτικών προσεγγίσεων (π.χ. θεωρίες της ρύθμισης, νεο-θεσμική προσέγγιση, κ.ά.).

Οι επιστήμες του χώρου επηρεάστηκαν σοβαρά από τις ευρύτερες αυτές εξελίξεις. Το ρεύμα του θετικισμού που κυριαρχούσε μέχρι τότε στις επιστήμες του χώρου, αμφισβητείται. Έτσι με θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως ο γραμμικός προγραμματισμός, η κυβερνητική, η θεωρία παιγνίων, η θεωρία των σταδίων ανάπτυξης αλλά και η αποτελεσματικότητα των συναρτημένων με αυτές μεθόδων ποσοτικής ανάλυσης, μαθηματικών μοντέλων, τεχνικών διαχείρισης, κ.α. που αποτελούσαν τους κύριους πόλους αναφοράς του χωρικού προγραμματισμού και της περιφερειακής επιστήμης γίνονται αντικείμενο συστηματικής κριτικής στις δεκαετίες 50-70 (π.χ. Isard, Hirshmann, Perroux, Boudeville, Richardson, κ.ά.). Σε αντίστιξη, ερευνητές και θεωρητικοί όπως οι Lefebvre, Harvey, Castells, Lojkin και λίγο αργότερα οι Lipietz, Massey, Preteceille θεμελιώναν μια νέα γενιά προσεγγίσεων στις επιστήμες του χώρου με σαφείς μαρξικές ή νεο-βεμπεριανές καταβολές παράλληλα με την ανάδειξη εναλλακτικών προσεγγίσεων π.χ. σε θέματα κοινωνικών αγώνων, συλλογικής κατανάλωσης, δικαιωμάτων των μειονοτήτων, προστασίας του περιβάλλοντος, σε αντιστοιχία με την κριτική και την αμφισβήτηση που αναπτύχθηκαν στις δεκαετίες 1960 και 1970.

Οι νέες αυτές κατευθύνσεις στις επιστήμες του χώρου αναπτύχθηκαν πλήρως κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990 μέσα από πληθώρα εκδόσεων, επιστημονικών εκδηλώσεων και διεθνών συνεργασιών. Η έμφαση των θεωρητικών και εννοιολογικών αναζητήσεων μετακινήθηκε σταδιακά από τη μελέτη της σχέσης ανάπτυξης-υπανάπτυξης και των επιπτώσεων της χωροθέτησης οικονομικών δραστηριοτήτων σε θέματα που εστιάζονταν περισσότερο στον ενδογενή χαρακτήρα της τοπικής ανάπτυξης, στις εφαρμογές της νέας τεχνολογίας και στην αναδιάρθρωση του παραγωγικού συστήματος προς περισσότερο ευέλικτες μορφές εξειδίκευσης. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της επιστημονικής παραγωγής αυτής της περιόδου υπήρξε ο πολλαπλασιασμός επιμέρους αναλύσεων που διερευνούσαν τις χωρικές διαστάσεις συγκεκριμένων κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων (π.χ. άνεργοι, άστεγοι, μειονότητες, περιθω-

ριακές ομάδες) αλλά και τα σύνθετα χωρικά φαινόμενα, όπως η περιβαλλοντική βιωσιμότητα, η επιχειρηματική πόλη, οι τεχνοπόλεις, οι βιομηχανικές συνοικίες' και οι 'έξυπνες' περιοχές. Γενικότερα η περίοδος μετά το 1980 χαρακτηρίζεται από μια πολλαπλότητα προσεγγίσεων με διαφορετικές θεωρητικές καταβολές που παρά τις αποκλίσεις έχουν κοινή αφετηρία την έμφαση στις συνέπειες από τη δυναμική της οικονομικής και πολιτικής αναδιάρθρωσης και τη διεύρυνση της γεωγραφικής βάσης του ανταγωνισμού στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

2. Θεματικές περιοχές και ρεύματα της επιστημονικής σκέψης για το χώρο στην Ελλάδα

Η πορεία της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα ακολουθούσε τις διεθνείς εξελίξεις με κάποια χρονική υστέρηση καθώς δεν είχαν ολοκληρωθεί οι αντίστοιχες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες (π.χ. γενίκευση μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης, συγκρότηση κράτους πρόνοιας) που στις ΗΠΑ και στη Δυτική Ευρώπη γέννησαν την αμφισβήτηση τους. Έτσι, η σταδιακή ανάπτυξη των διαφόρων επιστημονικών προσεγγίσεων υπέρπροσδιοριζόταν από τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής ιστορικής συγκυρίας των δεκαετιών 1960 και 1970 (π.χ. αναπτυξιακή καθυστέρηση, δικτατορία, αποκατάσταση δημοκρατίας, μεταπολίτευση). Το συγκροτησιακό αυτό επίπεδο πριμοδότησε σχεδόν νομοτελειακά την πολιτική ένταξη και τη συλλογική δράση καθιστώντας πολυτέλεια την ανάπτυξη ή την πρόταξη της κριτικής επιστημονικής σκέψης και ακόμα περισσότερο την ανάδειξη μεταμοντέρνων εναλλακτικών επιστημονικών απόψεων και κοινωνικών πρακτικών με έμφαση στο τυχαίο, στο αποσπασματικό και στη διαφορετικότητα.

Ωστόσο, η πορεία της ελληνικής επιστημονικής σκέψης για το χώρο παρά τις αποκλίσεις της από τις εξελίξεις στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, παρέμεινε σε συνεχή επαφή με τα ευρύτερα ρεύματα επιστημονικής σκέψης και τις συναφείς συμβατικές ή ριζοσπαστικές εκδοχές τους. Είναι χαρακτηριστικό, ότι σε αντιστοιχία με το κυρίαρχο θετικιστικό ρεύμα, κατά τη δεκαετία του 1960 εμφανίστηκαν στην Ελλάδα οι συστημικές και λειτουργιστικές εκδοχές του

χωρικού προγραμματισμού και σχεδιασμού (Γραφείο Δοξιάδη και περιοδικό ΕΚΙΣΤΙCS, Σπουδαστήριο Πολεοδομίας ΕΜΠ και Χωροταξικά Σχέδια Πελοποννήσου, Ηλείας) και επιχειρήθηκε η εφαρμογή των θεωριών των σταδίων και των πόλων ανάπτυξης (π.χ. με το σχέδιο Αντίπαλων Πόλεων του ΚΕΠΕ) παράλληλα με μια σειρά από υποστηρικτικές μελέτες και εκδόσεις αξιόλογου τεχνογνωστικού και ποιοτικού επιπέδου (π.χ. Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας από το ΕΚΚΕ, η κυκλοφοριακή μελέτη Σπυθ, και Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας κ.λ.π.). Το γενικό πλαίσιο αυτών των προσπαθειών που επιχειρούσαν να ανταποκριθούν στη συνολική προσπάθεια οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας, στηριζόταν στην επικρατούσα διεθνώς αντίληψη (που προωθούσαν ιδιαίτερα ο ΟΟΣΑ και η Παγκόσμια Τράπεζα) περί σταδίων οικονομικής μεγέθυνσης και ανάγκης κοινωνικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού των καθυστερημένων αναπτυξιακά χωρών.

Στο πλαίσιο αυτό, η επιστημονική σκέψη για το χώρο εκδηλώθηκε κυρίως στην προσπάθεια προσαρμογής ποσοτικών υποδειγμάτων και τεχνικών και στην καταγραφή της ελληνικής πραγματικότητας (π.χ. με μονογραφικές αναλύσεις εμπειρικού ή θεωρητικού, ενίοτε και κριτικού χαρακτήρα) χωρίς παράλληλα να εκδηλωθεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την, κατανόηση και ερμηνεία των φαινομένων της χωρικής ανάπτυξης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η σχετικά περιορισμένη παραγωγή βιβλίων και επιστημονικών άρθρων αυτής της περιόδου προσανατολίζεται σε εφαρμογή θέσεων και υποδειγμάτων γνωστών από τη διεθνή βιβλιογραφία. Στην πράξη οι οπωσδήποτε πρωτοπόρες αυτές προσπάθειες βοήθησαν να γίνει κατανοητό ότι τα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία ενός κυρίως τεχνοκρατικού και τυπικού ορθολογισμού στα οποία στηρίζονταν οι σχετικές προσεγγίσεις δεν επαρκούσαν για την ανάλυση και αντιμετώπιση των σύνθετων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων και των εντάσεων που προκαλούσαν τόσο η ιδιαίτερα έντονη αστικοποίηση (ιδίως της Αθήνας) όσο και η άνιση περιφερειακή ανάπτυξη

Σταδιακά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, αναπτύχθηκε ένας κοινωνικός και πολιτικός προβληματισμός

που αντανάκλασε τη διεθνή αντιπαράθεση ανάμεσα στις θεωρίες ανάπτυξης που προωθούσαν την απελευθέρωση και επέκταση του διεθνούς εμπορίου και των πολυεθνικών εταιριών και τις θεωρίες της δομικής υπανάπτυξης που έθεταν ως προϋπόθεση της ανάπτυξης την απεμπλοκή από το κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα. Η αντιπαράθεση αυτή αποτέλεσε για μεγάλο διάστημα βασικό πόλο αναφοράς για την ανάπτυξη επιστημονικών και πολιτικών θέσεων στη χώρα μας καθώς ήταν πιο κοντά στην ελληνική συγκυρία (πρόβλημα υπανάπτυξης της οικονομίας και των πολιτικών θεσμών) από ότι η αμφισβήτηση της κοινωνίας της ευημερίας και της μαζικής (φορντικής) παραγωγής που ενέπνευσαν τη διαμόρφωση των αντιλήψεων της νέας ριζοσπαστικής γεωγραφίας και των μαρξικών αναλύσεων του χώρου στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Έτσι θέματα όπως η μαζική αστικοποίηση, τα 'αυθαίρετα', η εγκατάλειψη της υπαίθρου και η 'λαϊκή αρχιτεκτονική', μονοπώλησαν το ενδιαφέρον περισσότερο ως στοιχεία τριτοκοσμικού τύπου που ανάλογα με την ιδεολογική και αξιακή τοποθέτηση των αναλυτών θεωρήθηκαν άλλοτε ως βάση μιας επερχόμενης ριζοσπαστικής αλλαγής και άλλοτε ως ενδείξεις υπανάπτυξης που θα πρέπει να επιλυθούν στο πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου, και ειδικότερα μετά το 1974, είναι ότι οι επαγγελματικοί σύλλογοι, οι συνδικαλιστικοί φορείς και τα πολιτικά κόμματα αποτέλεσαν τους χώρους ανάπτυξης και προσανατολισμού του επιστημονικού διαλόγου για μεγάλο χρονικό διάστημα - ουσιαστικά έως τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Για παράδειγμα οι τοποθετήσεις εκπροσώπων των κομμάτων ήταν συχνά το κεντρικό στοιχείο κάθε επιστημονικής εκδήλωσης, ενώ η κομματική ένταξη αποτελούσε καθοριστικό στοιχείο ομαδοποίησης των επιστημόνων στους ακαδημαϊκούς και επαγγελματικούς χώρους. Παράλληλα όμως, θα πρέπει να σημειωθεί η σποραδική εμφάνιση συλλογών και μεταφράσεων επιστημονικών έργων στα ελληνικά που σε συνδυασμό με διαλέξεις επιστημόνων που επέστρεφαν μετά από σπουδές στο εξωτερικό, συνέβαλλαν στη μεταφορά της διεθνούς επιστημονικής συζήτησης στη χώρα μας (π.χ. για την άνιση ανταλλαγή και τα περιφερεια-

κά κινήματα, για την ταξική διάσταση της κατοικίας και τις τριτοκοσμικές μητροπόλεις, για την αγορά κατοικίας και τη σχέση καπιταλισμού και μικροϊδιοκτησίας, για την παραγωγή και το συμβολισμό του χώρου, κ.λ.π.). Ωστόσο η συζήτηση διεξάγεται συχνά μέσα από τα φίλτρα του διάχυτου πολιτικού προβληματισμού σχετικά με το δρόμο θα ακολουθούσε η ανάπτυξη της χώρας. Σε κάθε περίπτωση πάντως οι επιστήμες του χώρου, περιθωριοποιημένες από την πλημμυρίδα των πολιτικών και ιστορικών αναλύσεων που κυριάρχησαν στη δεκαετία του 1970, δεν μπόρεσαν να αναδείξουν κάποιο ιδιαίτερο στίγμα.

Κατά τη δεκαετία του 1980 οι απαιτήσεις προσαρμογής των θεσμών και της πραγματικής οικονομίας στις συνθήκες ανταγωνισμού που έθετε η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα επέτειναν την ανάγκη επιστημονικής ανάλυσης και τεκμηρίωσης των προγραμμάτων και των πολιτικών. Η κυριαρχία του πολιτικού και ιδεολογικού λόγου περιορίστηκε καθώς σταδιακά κυριαρχούσαν επιλογές και περιορισμοί που έμπαιναν στο οικονομικό επίπεδο των αποφάσεων. Η ευρωπαϊκή ενοποίηση και η παγκοσμιοποίηση ανάδειχτηκαν ως τα πρωταρχικά δεδομένα απέναντι στα οποία όλες οι υπόλοιπες επιλογές θα έπρεπε να προσαρμοστούν. Οι επιστήμες του χώρου ακολούθησαν και εδώ αντίστοιχη πορεία. Η συσχέτιση των επιστημονικών εξελίξεων στην Ελλάδα με τις αντίστοιχες διεθνείς εξελίξεις υπήρξε ταχύτερη και στενότερη. Η έκδοση πολλών βιβλίων και μεταφράσεων για θέματα χώρου, η έκδοση περιοδικών όπως η 'Πόλη και Περιφέρεια' και η 'Νέα Οικολογία' στη δεκαετία του 1980 και ο 'ΤΟΠΟΣ' και το 'Δίκαιο και Περιβάλλον' στη δεκαετία του 1990 αλλά και η επιλεκτική έμφαση σε θέματα χώρου και περιβάλλοντος σε άλλα επιστημονικά περιοδικά ευρύτερου πολιτικού και κοινωνικού προβληματισμού, όπως π.χ. τα 'Σύγχρονα Θέματα' και η 'Κοινωνιολογική Σκέψη', διευρύναν ουσιαστικά τη δυνατότητα διαμόρφωσης και προβολής σύγχρονου και πρωτότυπου επιστημονικού λόγου για το χώρο. Διαμορφώθηκε έτσι ένα συνεχώς διευρυνόμενο κύμα νέων επιστημόνων και ερευνητών που μεταφέρει τεχνογνωσία και αναπτύσσει έναν πρωτογενή επιστημονικό λόγο. Στο πλαίσιο αυτό επιχειρείται στη συνέχεια να κατα-

γραφούν οι βασικές τάσεις και οι διαφορετικές κατευθύνσεις της επιστημονικής σκέψης για το χώρο στην Ελλάδα.

Κάθε κατάταξη ή κατηγοριοποίηση, ιδιαίτερα ενός τόσο σύνθετου πεδίου όπως είναι η επιστημονική σκέψη για το χώρο, είναι αναγκαστικά περιοριστική και δημιουργεί τουλάχιστον τόσα νέα ερωτήματα όση η διεισδυτικότητα και οι νέες ιδέες που προσφέρει. Ωστόσο, στη συνέχεια επιχειρείται μια ταξινόμηση των ρευμάτων της επιστημονικής σκέψης για το χώρο, με κριτήριο το εμπειρικό και θεωρητικό περιεχόμενο του γνωστικού αντικείμενου των προσεγγίσεων, σε τέσσερις βασικές σύνθετες κατευθύνσεις: την οικονομική/αναπτυξιακή, την κοινωνιολογική/γεωγραφική, τη θεσμική/πολιτική και την περιβαλλοντική/πολιτισμική κατεύθυνση. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι σε κάθε κατεύθυνση μπορεί είτε να κυριαρχεί ένα θεωρητικό ρεύμα είτε να συνυπάρχουν διαφορετικά και συχνά αντιμαχόμενα ρεύματα. Η επιλογή αυτή έχει καταρχήν περιγραφικό και αναλυτικό επιχειρώντας να παρουσιάσει τα κύρια ρεύματα, τα χαρακτηριστικά τους και τις ιστορικές συνθήκες που αναπτύχθηκαν, χωρίς να διαφοροποιείται στόχο και χωρίς να διαφοροποιεί τις προσεγγίσεις που εντάσσονται μέσα σε κάθε κατεύθυνση με κάποιο αξιολογικό, ιδεολογικό ή τυπολογικό κανόνα. Παραμένει έτσι ανοικτό, ως μελλοντικό εγχείρημα, το ζήτημα της αξιολόγησης των κυρίων ρευμάτων σε σχέση με τη θεμελίωση των θεωρητικών εννοιών, της μεθοδολογίας ανάπτυξης των κατηγοριών ή ακόμη και σε σχέση με τη συμβολή τους και την πρακτική αποτελεσματικότητα τους στην αντιμετώπιση των πραγματικών κοινωνικών προβλημάτων.

2.1. Οικονομική/αναπτυξιακή κατεύθυνση

Η κατεύθυνση αυτή χαρακτηρίζεται από τον δυισμό και την αντιπαράθεση των θεωρητικών εννοιών και μεθοδολογικών εργαλείων ανάμεσα στην θετικιστική παράδοση της οικονομικής σκέψης και την παράδοση της πολιτικής οικονομίας. Ο διαχωρισμός αυτός αντιστοιχεί συχνά και σε διαφορετικές ιδεολογικές και αξιακές επιλογές των ερευνητών (ελεύθερη αγορά, κοινωνικό κράτος) καθώς και στην επιλογή των εμπειρικών και θεωρητικών θεμάτων. Κατά τη δεκαετία του 1960 κυριαρχεί η θετικιστική κατεύθυνση και η επι-

σημονική σκέψη για το χώρο τροφοδοτείται ιδιαίτερα με έννοιες και τεχνικές από την περιφερειακή επιστήμη. Η προσέγγιση αυτή εστιάζεται κυρίως στην καταγραφή της χωρικής διάστασης των οικονομικών δραστηριοτήτων και στην απεικόνιση των γεωγραφικών διαφορών μέσω δεικτών και μοντέλων. Στο θεωρητικό επίπεδο η προσέγγιση θεμελιώνεται στην αυστηρότητα της μαθηματικής διατύπωσης και μέτρησης των μεγεθών. Αυτό θεωρείται επαρκές κριτήριο αξιοπιστίας και φερεγγυότητας στην αναζήτηση της αντικειμενικής αλήθειας. Πρόκειται για ένα συνδυασμό περιγραφικών και κανονιστικών διατυπώσεων. Τα επιμέρους ζητήματα που απασχολούν την προσέγγιση είναι οι περιφερειακές σχέσεις εισροών-εκροών, οι περιφερειακοί πολλαπλασιαστές των επενδύσεων, η επιλογή τόπου εγκατάστασης των επιχειρήσεων, οι εμπορικές ανταλλαγές και η εμβέλεια των αγορών, κλπ. Η προσέγγιση αυτή συναρτάται με τις απαιτήσεις του μοντέλου ανάπτυξης και την ανάγκη τεκμηρίωσης και υποστήριξης της προγραμματικής διαδικασίας που ουσιαστικά αρχίζει τη δεκαετία του 1960 με την ίδρυση του ΚΕΠΕ και της ΕΤΒΑ και αποκτά πρόσθετη σημασία από το γεγονός της αναγνώρισης των βασικών προβλημάτων του συγκεντρωτισμού της ανάπτυξης τόσο σε περιφερειακό όσο και αστικό επίπεδο. Σημαντικές συμβολές στη δεκαετία του 1970 είναι οι μελέτες για την περιφερειακή βιομηχανική ανάπτυξη, την εγκατάσταση επιχειρήσεων και το πλαίσιο της περιφερειακής πολιτικής με κεντρική αναφορά το βιβλίο του Richardson *Περιφερειακή Οικονομική* που μεταφράζεται και κυκλοφορεί στην Ελλάδα το 1972. Στην ίδια παράδοση του θετικισμού, η οποία μεταλλάσσεται και συνεχίζεται έως σήμερα, εντάσσονται και μια σειρά από νεότερους μελετητές που μετατοπίζουν την έμφαση από τη μια μεριά σε περισσότερο εξειδικευμένα μοντέλα και τομεακές αναλύσεις και από την άλλη μεριά σε περισσότερο επιχειρησιακή κατεύθυνση καθώς επιχειρούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της προγραμματικής διαδικασίας και της περιφερειακής πολιτικής. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι εντεινόμενες απαιτήσεις για τομεακή εξειδίκευση, ανταγωνιστικότητα και αξιολόγηση των δράσεων και των χωρικών επιπτώσεων από την εφαρμογή των επιχειρησιακών προγραμμάτων, ιδιαίτερα του

ΚΠΣ, ενισχύουν περαιτέρω την ανάπτυξη πολλών επιμέρους κατευθύνσεων στο πλαίσιο της αναπτυξιακής προσέγγισης. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, μετά την οικονομική κρίση της μαζικής παραγωγής και την αναδίπλωση του κράτους πρόνοιας, και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1980 αναπτύχθηκε σημαντική επιστημονική δραστηριότητα με έντονα κριτικό χαρακτήρα στην παράδοση της πολιτικής οικονομίας και της θεσμικής προσέγγισης. Οι προσεγγίσεις αυτές χαρακτηρίζονται από την έμφαση που αποδίδουν στην οικονομική κρίση και στην αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας, τη διανομή της προστιθέμενης αξίας, τις περιφερειακές ανισότητες, τα ζητήματα αναδιανομής τη σημασία των γενικών συνθηκών παραγωγής, κλπ. Οι σχετικές αναλύσεις πολλαπλασιάστηκαν και κατά τη δεκαετία του 1990 μετεξελίχθηκαν σε μια σειρά από επιμέρους κατευθύνσεις οι οποίες περιλαμβάνουν εξειδικευμένα θέματα όπως είναι η μεταφορά τεχνολογίας, τα δίκτυα επιχειρήσεων, η ικανότητα μάθησης των παραγωγικών συστημάτων, κλπ. Τα ερωτήματα που θέτει η κριτική εκδοχή της αναπτυξιακής κατεύθυνσης γίνονται ιδιαίτερα κρίσιμα στην τρέχουσα φάση της παγκοσμιοποίησης και της ανασύνταξης του εθνικού κράτους και τη μεταβολή της σημασίας του τοπικού και άλλων ενδιάμεσων γεωγραφικών επιπέδων για την πορεία της αναπτυξιακής διαδικασίας.

2.2. Κοινωνιολογική/Γεωγραφική κατεύθυνση

Κύριο χαρακτηριστικό της κατεύθυνσης είναι η αναφορά της σε κοινωνιολογικές, γεωγραφικές και ενίοτε ιστορικές μεθόδους στη διερεύνηση συγκεκριμένων γεωγραφικών ενοτήτων ή μεμονωμένων οικισμών με συχνότερη την έμφαση στον αστικό χώρο. Καθοριστικοί παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση της κατεύθυνσης ήταν η γαλλική γεωγραφική σχολή (π.χ. μέσω της συνεργασίας ΕΚΚΕ και CNRS) και οι ιστορικοί της πόλης και της πολεοδομίας (π.χ. με την παραγωγή σειράς μονογραφιών για συγκεκριμένες πόλεις). Κεντρικό μεθοδολογικό χαρακτηριστικό πολλών επιμέρους προσεγγίσεων αυτής της κατεύθυνσης είναι η περιγραφή και ο λειτουργισμός. Έτσι για παράδειγμα ανάμεσα στα θέματα που απασχόλησαν τις σχετικές προσεγγίσεις μπορούν να αναφερθούν η λειτουργική εξειδίκευση πόλεων και περιοχών, τα μοντέλα ιεράρχησης των

δικτύων οικισμών, οι ταξινομήσεις και τυπολογίες περιοχών, η ανάλυση ροών και σχέσεων ανάμεσα σε περιοχές (πόλεις και περιφέρειες), και η διατύπωση νόμων και μοντέλων της χωρικής έκφρασης επιμέρους φαινομένων ή δραστηριοτήτων (π.χ. μεταναστευτικά ρεύματα, πληθυσμιακά μεγέθη, τυπολογία κατοικίας, κλπ.). Στις διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις, που συχνά συνυπάρχουν, θα πρέπει να προστεθεί η σταδιακή εμφάνιση μιας παράδοσης που εξετάζει την εξέλιξη των κοινωνικών και γεωγραφικών χαρακτηριστικών στις ελληνικές πόλεις ακολουθώντας κυρίως περιγραφικές και αναλυτικές μεθόδους. Στο θεωρητικό επίπεδο ορισμένες εκδοχές αυτών των προσεγγίσεων συνδέονται συχνά με την προσπάθεια μιας κριτικής επανερμηνείας των χωρικών φαινομένων μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο επιχειρώντας την κριτική εξέταση της εξέλιξης των πόλεων σε σχέση με μια σειρά από πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους υπερβαίνοντας το επίπεδο της απλής περιγραφής και της στενής οριοθέτησης των επιστημονικών περιοχών. Τα θέματα που απασχόλησαν την επιστημονική σκέψη αυτού του σχετικά νεώτερου ρεύματος αναλύουν τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις στην πόλη και στην περιφέρεια και δίνουν έμφαση στις κοινωνικές ανισότητες και διαχωρισμούς μέσα από τη μελέτη της συνολικής δομής μιας περιοχής, ή πόλης είτε επί μέρους τομέων ή φαινομένων (π.χ. αυθαίρετη δόμηση, κεντρικές λειτουργίες και εξυπηρετήσεις, παραγωγή και διανομή κατοικίας). Αντίστοιχη πορεία ακολούθησαν και οι ερευνητές που ασχολήθηκαν ειδικότερα με την ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας επιχειρώντας την κατανόηση της εξέλιξης των δομών και των μορφών της πόλης και του χαρακτήρα των συναφών παρεμβάσεων. Παράλληλα προσεγγίσεις προερχόμενες από τις πολιτιστικές σπουδές (cultural studies), τις φεμινιστικές σπουδές, την κοινωνική ανθρωπολογία κ.α. δίνουν έμφαση σε ζητήματα παραμελημένα στο παρελθόν όπως φύλο, θρησκεία, μειονότητες, ταυτότητες-ετερότητες, αναπαραστάσεις/εικόνες, τεχνολογία και γνώση, εικονική πραγματικότητα, κ.ά. συμβάλλουν σημαντικά στον επιστημονικό διάλογο ανοίγοντας νέους και διαφορετικούς ορίζοντες στο γενικό πλαίσιο της

κοινωνιολογικής/γεωγραφικής κατεύθυνσης.

2.3 Θεσμική/πολιτική κατεύθυνση

Η κατεύθυνση περιλαμβάνει από τη μια μεριά τις διαφορετικές εκδοχές της επιστήμης του σχεδιασμού και προγραμματισμού του χώρου και από την άλλη μεριά προσεγγίσεις από διαφορετικούς και σχετικά ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους της νομικής, διοικητικής και πολιτικής επιστήμης στο βαθμό που συγκλίνουν στην ενσωμάτωση της χωρικής διάστασης και εξετάζουν ιδιαίτερα τα χωρικά επίπεδα άσκησης πολιτικής. Η παράδοση της επιστήμης του σχεδιασμού και προγραμματισμού του χώρου περνάει από διαφορετικά στάδια και αναπτύσσεται αρχικά ως αυτόνομη περιοχή επιστημονικής και πολιτικής δραστηριότητας. Κυρίαρχη επιρροή στην πρώτη φάση έχουν οι ολιστικές/κανονιστικές μέθοδοι και ποσοτικές τεχνικές. Σε επόμενες φάσεις αναδεικνύεται το ζήτημα της κοινωνικής συμμετοχής και η σημασία των σταδιακών προσεγγίσεων και βελτιώσεων. Παράλληλα υπάρχει η προσπάθεια θεωρητικής ανάλυσης της ίδιας της διαδικασίας των αποφάσεων, ως διαδικασίας επίλυσης προβλημάτων και συνδυασμού σκοπών και μέσων. Σε σχέση με τις άλλες προσεγγίσεις που εντάσσονται σ' αυτή την κατεύθυνση διαπιστώνεται μία σταδιακή μετατόπιση του βάρους της θεωρητικής ανάλυσης από τη νομοθεσία στις πολιτικές και στη χωρική ανασύνταξη των θεσμών στα διαφορετικά γεωγραφικά επίπεδα. Ένα κεντρικό ζήτημα στο οποίο εστιάζονται οι προσεγγίσεις είναι η σχέση κεντρικού και τοπικού επιπέδου και ειδικότερα ο μετασχηματισμός του κεντρικού κράτους, η αποσυγκέντρωση των λειτουργιών του καθώς και η αναδιάρθρωση της διοίκησης και αυτοδιοίκησης. Στη δεκαετία του 1970 εμφανίστηκαν κυρίως προσεγγίσεις περιγραφής και ερμηνείας του νομοθετικού πλαισίου ενώ σταδιακά στη δεκαετία του 1980 αναπτύσσονται προσεγγίσεις σε συστήματα διοίκησης, διαχείρισης και αποφάσεων, ειδικότερα σε σχέση με το αίτημα προώθησης του δημοκρατικού προγραμματισμού, της αποκέντρωσης και της διευρυμένης κοινωνικής συμμετοχής. Διακρίνονται δυο βασικές τάσεις, από τη μια μεριά μια εργαλειακή λογική που δίνει έμφαση στην ανάλυση και κατανομή των αρμοδιοτήτων με κριτήρια απόδοσης και αποτελεσματικότητας του συστήματος

αποφάσεων κάνοντας ταυτόχρονα κριτική στη γραφειοκρατία και το συγκεντρωτισμό (νεο-λειτουργιστική, πλουραλιστική, προσέγγιση) και από την άλλη μεριά μια προσπάθεια ερμηνείας τους περιεχομένου των πολιτικών, της δομής συμφερόντων και των συσχετισμών στη διαδικασία αποφάσεων σε διάφορα χωρικά επίπεδα από την άποψη των χωρικών πολιτικών και ειδικότερα στο πλαίσιο μιας θεωρίας του μετασχηματισμού του ρόλου και των λειτουργιών του κράτους με κριτικό προσανατολισμό (νεο-βεμπεριανή, μαρξιστική, προσέγγιση πολιτικής οικονομίας). Πρόσφατα, στη δεκαετία του 1990 ο προβληματισμός αυτός διευρύνθηκε προς την κατεύθυνση της ανάλυσης των πολυεπίπεδων μορφών διακυβέρνησης, του προσανατολισμού των θεσμών στο κοινοτικό κεκτημένο της ΕΕ, της κατανόησης των τάσεων παγκοσμιοποίησης σε σχέση με την ανάδειξη των νέων δομών συνεργασίας ανάμεσα σε δημόσιους, ιδιωτικούς, μη-κυβερνητικούς φορείς και μορφών οργάνωσης της κοινωνίας των πολιτών.

2.4 Περιβαλλοντική/πολιτισμική κατεύθυνση

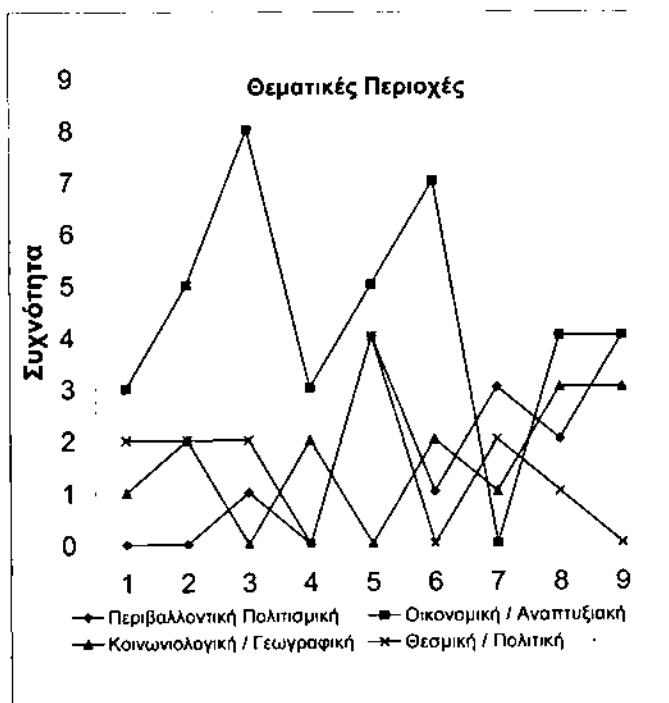
Αν και το θέμα του περιβάλλοντος τέθηκε διεθνώς από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, ιδιαίτερα σε σχέση με την εξάντληση των φυσικών πόρων, η περιβαλλοντική συνιστώσα απέκτησε κεντρική σημασία στα τέλη της δεκαετίας του 1980 με τη δημοσιοποίηση του κειμένου *Our Common Future*, γνωστού και ως *Brundtland report* στο οποίο διατυπώνονται οι βασικές αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Το ζήτημα της βιωσιμότητας απέκτησε διεθνή επικύρωση το 1992 στη διάσκεψη του Ρίο από την οποία προέρχεται και η *Agenda 21* που αποτέλεσε έκτοτε το γενικό πλαίσιο πολλών σχετικών πρωτοβουλιών. Αντίστοιχα το ζήτημα της προστασίας, ανάδειξης και γενικότερα συνετής διαχείρισης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ενσωματώθηκε στις εθνικές και διεθνείς διακηρύξεις και οδηγίες αλλά και ειδικότερα στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σε πολλές επιμέρους εθνικές πολιτικές. Η επιστημονική σκέψη βρέθηκε διεθνώς σε μια σχετική καθυστέρηση και αμηχανία καθώς προηγήθηκαν η συνειδητοποίηση των προβλημάτων και οι συνακόλουθες πιέσεις, ιδιαίτερα από οικολογικά κινήματα και μη-κυβερνητικές οργανώσεις, για παρεμβάσεις και αλλαγή των μη βιώσιμων κοινωνικών και οικονομικών

πρακτικών. Στην Ελλάδα υπήρξε η αντίστοιχη δυναμική γεγονός που αντανάκλαται στον πολλαπλασιασμό απόψεων για τα θέματα περιβάλλοντος που όμως ανάγονται κυρίως σε ζητήματα μέτρησης της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης ή μηχανισμών παρακολούθησης και ελέγχου με αποτέλεσμα η βιωσιμότητα να αντιμετωπίζεται ως ένα θέμα τεχνικό ή νομικό αντίστοιχα. Η βιώσιμη ανάπτυξη και το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον ως αντικείμενο που συνδέεται με τη χωρική ανάπτυξη και τον χωρικό προγραμματισμό εμφανίζεται σταδιακά μέσα στη δεκαετία του 1990 και σήμερα αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο επιστημονικής σκέψης και προβληματισμού για το χώρο. Η σχετική έλλειψη 'ωριμότητας' του πεδίου καθιστά περισσότερο αναγκαία την κριτική αντιπαράθεση ανάμεσα στις διαφορετικές προσεγγίσεις, ώστε να εξεταστούν και να ερμηνευτούν πολλαπλά οι νέες γεωγραφικές και κοινωνικές ανισότητες που συνδέονται με την κατανομή του κόστους και του οφέλους από την επιλεκτική προώθηση νέων κοινωνικών και οικονομικών πρακτικών που αναζητούν την ιδεολογική και πολιτική νομιμοποίηση τους στην έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης.

3. Θέματα και emphάσεις στην αρθρογραφία του περιοδικού ΤΟΠΟΣ 1990-2000

Το πρώτο τεύχος του περιοδικού ΤΟΠΟΣ κυκλοφόρησε στο τέλος του 1990. Μέχρι το τέλος του 1998 το περιοδικό συμπλήρωσε 9 χρόνια λειτουργίας με την έκδοση του 15ου τεύχους. Στη συνέχεια ανέστειλε την έκδοση του για δυο χρόνια και επανεκδίδεται με νέα μορφή στο τέλος του 2000. Το περιοδικό προσπάθησε να διαμορφώσει ένα χώρο ανάπτυξης και προβολής του επιστημονικού διαλόγου για το χώρο. Ανεξάρτητα από το βαθμό επιτυχίας της προσπάθειας και τις πιθανές ή ανισομέρειες τα 81 επιστημονικά άρθρα που περιλαμβάνονται στα 15 τεύχη του ΤΟΠΟΣ αντανάκλουν οπωσδήποτε ένα σημαντικό μέρος των προβληματισμών, των επιστημονικών ενδιαφερόντων, των προσεγγίσεων και γενικότερα του επιπέδου της επιστημονικής σκέψης για το χώρο στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990.

Η καταγραφή των επιστημονικών άρθρων στις τέσσερις

θεματικές (οικονομική/αναπτυξιακή, κοινωνιολογική/γεωγραφική, πολιτική/θεσμική και περιβαλλοντική/πολιτισμική) καθώς και η διαχρονική εξέλιξη της δημοσίευσης τους στο περιοδικό αποδίδεται στον παραπάνω πίνακα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η καταγραφή είναι προσεγγιστική και αναφέρεται στην κύρια κατεύθυνση κάθε άρθρου χωρίς αυτό να αποκλείει δευτερεύουσες εμφάσεις καθώς τόσο η φύση του αντικειμένου των επιστημών του χώρου όσο και η επιλογή της σύνταξης του περιοδικού πριμοδοτούν τη διεπιστημονικότητα των προσεγγίσεων. Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι τουλάχιστον το 1/4 των άρθρων έχουν και μια δεύτερη θεματική έμφαση εκτός της κύριας κατηγορίας στην οποία εντάσσονται.

Τα κύρια συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτή την καταγραφή είναι ότι βασικός κορμός της επιστημονικής παραγωγής εντάσσεται η αναπτυξιακή/οικονομική προσέγγιση με 39 άρθρα (περίπου το 50% του συνόλου), ενώ το υπόλοιπο κατανεμήθηκε εξίσου στις άλλες τρεις θεματικές κατηγορίες. Ενδιαφέρον έχει επίσης το γεγονός ότι η περιβαλλοντική/πολιτισμική συνιστώσα εμφανίζεται ουσιαστικά

στο δεύτερο μισό της 9ετούς περιόδου ενώ η διαχρονική πορεία των υπολοίπων κατευθύνσεων παρουσιάζει οριακές διακυμάνσεις. Μπορούμε δηλαδή να καταγράψουμε ως κύρια στοιχεία, από τη μια μεριά τη συνεχή παρουσία της αναπτυξιακής/οικονομικής συνιστώσας, και από την άλλη τη σχετικά πρόσφατη ανάδειξη της περιβαλλοντικής/πολιτισμικής συνιστώσας.

Από την άποψη των ιδιαίτερων προσεγγίσεων ή ρευμάτων επιστημονικής σκέψης που αποτυπώνονται στην επιστημονική παραγωγή της δεκαετίας του 1990 διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει κυρίαρχος προβληματισμός γεγονός που μπορεί να ερμηνευτεί πολλαπλά. Οποσδήποτε ένα κύριο στοιχείο είναι η αδυναμία συγκρότησης μιας κρίσιμης μάζας επιστημονικής παραγωγής σε οποιαδήποτε συγκεκριμένη προσέγγιση ή ρεύμα. Παράλληλα η επιστημονική συγκρότηση των ερευνητών στο σχετικό αντικείμενο παρουσιάζει μια πολυμορφία, όχι ασυνήθιστη για τα ελληνικά δεδομένα και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους, που ως ένα βαθμό ανάγεται και στο γεγονός ότι μέρος των σπουδών τους έχει πραγματοποιηθεί σε διαφορετικές χώρες (κυρίως σε Γαλλία, Γερμανία, Βρετανία και ΗΠΑ) με αποτέλεσμα να υπάρχουν επιμέρους επιστημονικές κοινότητες μέσα σε κάθε κατεύθυνση.

Τα βασικά ερωτήματα σε σχέση και με τους προσανατολισμούς του περιοδικού που διατυπώνονται αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα, είναι αν διαπιστώνεται μέσα από την αρθρογραφία ο κριτικός χαρακτήρας, η επιστημονική επάρκεια, η διεπιστημονικότητα και η ανταπόκριση σε νέες κατευθύνσεις στην επιστημονική παραγωγή για το χώρο. Η απάντηση είναι καταφατική ως προς την επιστημονική επάρκεια και τη διεπιστημονικότητα και επιφυλακτικά θετική ως προς τον κριτικό χαρακτήρα και την εμφάνιση νέων κατευθύνσεων. Η έλλειψη αυτή επιτείνεται από την ανεπαρκή παρουσία ουσιαστικού επιστημονικού διαλόγου και αντιπαράθεσης σε επίπεδο επιστημονικού λόγου, θεωρίας και εννοιών ανάμεσα στους διάφορους ερευνητές. Η απάντηση αυτή έχει ανάγκη επεξηγήσεων. Συγκεκριμένα, ο κριτικός χαρακτήρας είναι συχνά διάχυτος και παρών σε πολλές περιπτώσεις, χωρίς ωστόσο να χαρακτηρίζει συνολικά κάποιες προσεγγίσεις. Το γεγονός αυτό θα πρέ-

πει να κατανοηθεί σε σχέση με την έμφαση στην οικονομικο/αναπτυξιακή συνιστώσα των περισσότερων συμβολών που φαίνεται ότι ανταποκρίνεται στις προτεραιότητες της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλές από τις συμβολές αναφέρονται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο στην προγραμματική διαδικασία και στις διαδικασίες και επιπτώσεις του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και γενικότερα των Ευρωπαϊκών Πολιτικών. Από την άποψη της επιστημονικής επάρκειας και της πρακτικής χρησιμότητας το επίπεδο της επιστημονικής παραγωγής στην Ελλάδα ακολουθεί την πορεία της αντίστοιχης ευρωπαϊκής παραγωγής. Εξ' άλλου η διαπιστωμένη αύξηση του αριθμού των νέων ερευνητών που ασχολούνται με τα σχετικά θέματα τη τελευταία δεκαετία στην Ελλάδα θα πρέπει να συσχετιστεί με την ίδρυση νέων πανεπιστημιακών Τμημάτων (π.χ. Χωροταξίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Γεωγραφίας στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, κ.α.) παράλληλα με τα υπάρχοντα παλαιότερα κέντρα (π.χ. Τομείς Πολεοδομίας-Χωροταξίας στο ΕΜΠ και την Πολυτεχνική Σχολή του ΑΠΘ, Τμήμα Οικονομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Πάντειο, κ.ά.) και με την ανάπτυξη της εφαρμοσμένης έρευνας (κυρίως χρηματοδοτούμενης από Ευρωπαϊκά προγράμματα). Οι εξελίξεις αυτές διαμορφώνουν σταδιακά νέες συνθήκες για τον ρόλο και τις προοπτικές της επιστημονικής παραγωγής για το χώρο στην Ελλάδα.

4. Προσανατολισμοί και προοπτικές του περιοδικού ΤΟΠΟΣ στη νέα δεκαετία

Η συμβολή του περιοδικού ΤΟΠΟΣ την τελευταία δεκαετία στην επιστημονική σκέψη στη χώρα μας αντανακλάται τόσο στην ίδια την αρθρογραφία που φιλοξένησε, όσο και στην αποδοχή που έχει κερδίσει στην επιστημονική κοινότητα. Η προηγηθείσα ανάλυση των εμφάσεων της αρθρογραφίας είναι μόνο ένα μέτρο της πλούσιας προβληματικής που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια από Έλληνες επιστήμονες και ερευνητές στο πεδίο της χωρικής ανάπτυξης, του σχεδιασμού του χώρου και του περιβάλλοντος. Η νέα έκδοση του περιοδικού με τον τίτλο *ΤΟΠΟΣ: επιθεώρηση χωρικής ανάπτυξης, σχεδιασμού και περιβάλλοντος*,

σηματοδοτεί την πρόθεσή να υποστηριχθεί και να ενισχυθεί περαιτέρω η ανάπτυξη και διάδοση της επιστημονικής σκέψης στα αντίστοιχα πεδία. Ειδικότερα η επιδίωξη αυτή προσανατολίζεται στην ενίσχυση και προώθηση του *κριτικού χαρακτήρα*, της *επιστημονικής επάρκειας*, της *διεπιστημονικότητας* και των *νέων κατευθύνσεων*. Αναλυτικά:

4.1. Κριτικός χαρακτήρας

Η έμφαση στην κριτική προσέγγιση, σημαίνει αναστοχασμό και αμφισβήτηση των κυρίαρχων και καθιερωμένων αντιλήψεων για την κοινωνία. Αν και η κριτική στάση θεωρείται προφανής και αυτονόητη για ένα περιοδικό, ιδιαίτερα στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, είναι σημαντικό να τονιστεί η ανάγκη παραγωγής κριτικής γνώσης, είτε στη βάση της πρωτογενούς ανάλυσης της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας είτε στο μεθοδολογικό επίπεδο της συγκρότησης θεωρητικών ρευμάτων στο πεδίο της χωρικής ανάλυσης. Ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή η ανάγκη της κριτικής ανάλυσης καθίσταται ακόμη πιο επιτακτική, αφού η ερευνητική και ακαδημαϊκή δραστηριότητα σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται και προσδιορίζεται από εξωτερικά κέντρα και χρηματοδοτικές ροές και καλείται να έχει άμεση χρηστική απόδοση και απάντηση σε συγκεκριμένα προβλήματα (κυρίως εφαρμοσμένες έρευνες και μελέτες και όχι βασική ή θεωρητική έρευνα). Στις δεκαετίες 1960 και 1970 η κριτική παράδοση στηρίζονταν σχεδόν αποκλειστικά σε μαρξικές και βεμπεριανές προσεγγίσεις. Από τη δεκαετία του 1980 και έως σήμερα η οργάνωση της σύγχρονης κοινωνίας και η πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων και δομών όπως αυτές εγγράφονται στο χώρο, προσεγγίζεται από πολλές διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις και μεθόδους. Σε κάθε περίπτωση προϋπόθεση της κριτικής στάσης είναι η αυτονομία (όχι η απομόνωση) της επιστημονικής σκέψης από τις τρέχουσες πρακτικές και προτεραιότητες που θέτουν οι διαφορετικές μορφές άσκησης της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Με τον τρόπο αυτό ο ακαδημαϊκός/επιστημονικός λόγος διαφοροποιούμενος από οποιαδήποτε πολιτική δέσμευση, όχι όμως και από ένα αξιακό πλαίσιο το οποίο πάντα ενυπάρχει στην επιστημονική ανάλυση, μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στο περιεχόμενο και το χαρακτήρα της πολιτικής και των κοινωνικών πρακτικών.

4.2. Ακαδημαϊκός/επιστημονικός χαρακτήρας

Η κριτική έρευνα μας παραπέμπει στο δεύτερο προσανατολισμό του περιοδικού που αφορά στον ακαδημαϊκό/επιστημονικό χαρακτήρα του. Η συστηματικότητα στην ανάπτυξη των θεωρητικών κατηγοριών και εννοιών, η μεθοδολογία, η σαφήνεια των παραδοχών και υποθέσεων και η σημασία των συμπερασμάτων για την εμπειρική πραγματικότητα, αποτελούν βασικά κριτήρια αξιολόγησης. Η αποτελεσματική λειτουργία ενός κατά το δυνατόν αντικειμενικού συστήματος κριτών με ακαδημαϊκούς κανόνες, όχι μόνο εγγυάται το υψηλό επιστημονικό επίπεδο των άρθρων που θα φιλοξενηθεί το περιοδικό αλλά παράλληλα συμβάλλει στην ίδια τη συγκρότηση του ακαδημαϊκού διαλόγου στην Ελλάδα. Σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από τη συνεχή εξειδίκευση και αποσπασματικότητα της γνώσης και τις τάσεις παγκοσμιοποίησης επί μέρους τμημάτων της, το αίτημα για σύνθετες θεωρητικές και εφαρμοσμένες συμβολές αποτελεί δύσκολο στόχο. Στην κατεύθυνση αυτή μπορούν συμπληρωματικά να συμβάλλουν τόσο μακροπροσεγγίσεις όσο και μικροπροσεγγίσεις με στόχο την ανάδειξη της πρωτογενούς σκέψης (θεωρητικής και εμπειρικής), με βάση την ελληνική πραγματικότητα.

4.3. Διεπιστημονική προσέγγιση

Θεωρώντας ότι δεν υπάρχει μια επιστήμη του χώρου, και ότι ιστορικά έχουν αναπτυχθεί διαφορετικά επιστημονικά ρεύματα με έμφαση στο χώρο (την πόλη, την περιφέρεια) που πηγάζουν από διαφορετικές επιστήμες (κοινωνιολογία, πολιτική, οικονομία, γεωγραφία κ.α.) κρίνεται αναγκαία η συμβολή όλων των επιστημονικών προσεγγίσεων στο πεδίο της χωρικής ανάπτυξης. Η διεπιστημονική προσέγγιση μπορεί να συμβάλλει στο διάλογο ανάμεσα σε διαφορετικά θεωρητικά παραδείγματα, τις μεθόδους προσέγγισης του γνωστικού αντικείμενου και στον προβληματισμό και επαναπροσδιορισμό της ίδιας της συγκρότησης του γνωστικού αντικείμενου. Η κριτική αντιπαράθεση των διαφορετικών προσεγγίσεων και η επιστημονική σκέψη και έρευνα που αναπτύσσεται για τη χωρική ανάπτυξη, έχει θετικές επιπτώσεις και στις ίδιες τις μεμονωμένες επιστήμες, στο βαθμό που αναδεικνύει σημαντικά θεωρητικά ζητήματα

στην αιχμή της συζήτησης (π.χ. ο ρόλος της πολιτικής και της διακυβέρνησης σε διάφορα χωρικά επίπεδα), τα οποία έως τώρα τίθεντο στο περιθώριο ή θεωρούντο εκτός των ορίων που θέτει η κάθε επιστήμη. Σε μια εποχή επαναπροσδιορισμού των ορίων των γνωστικών αντικειμένων των επιμέρους επιστημονικών πεδίων, οι επιστημονικές προσεγγίσεις για το χώρο αποτελούν ένα προνομιακό πεδίο σύνθεσης θεωρητικών εννοιών και απόψεων που αντλούνται όχι μόνο από τις περισσότερες 'χωρικές' επιστήμες όπως η γεωγραφία, π, η αστική οικονομική ή η πολεοδομία-χωροταξία και τα πιο 'κλασικά' πεδία όπως η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία ή η οικονομική αλλά και πιο σύγχρονες επιστημονικές αφητηρίες όπως η βιοτεχνολογία, η πληροφορική, η οικολογία, οι πολιτισμικές σπουδές, κ.ά.

4.4. Ανάδειξη νέων κατευθύνσεων

Οι προοπτικές ανάπτυξης της επιστημονικής σκέψης για την χωρική ανάπτυξη και το περιβάλλον στη χώρα μας είναι ανοικτές και με μία έννοια ευνοϊκότερες από ότι στο παρελθόν. Οι νέες δομές και θεσμοί που έχουν δημιουργηθεί (σχετικά Πανεπιστημιακά Τμήματα, Ερευνητικά Κέντρα και Ινστιτούτα) και το νέο επιστημονικό δυναμικό που ασχολείται ενεργά με την έρευνα και την εκπαίδευση, συνιστούν σημαντικές προϋποθέσεις για αυτό. Οι νέες τάσεις παγκοσμιοποίησης και αναδιάρθρωσης του χωρικού καταμερισμού της εργασίας, η αναδιάρθρωση των τοπικών παραγωγικών συστημάτων και οι εφαρμογές των νέων τεχνολογιών, η εμφάνιση νέων κοινωνικών και γεωγραφικών ανισοτήτων, η περιβαλλοντική κρίση και οι νέες μορφές διακυβέρνησης αποτελούν χαρακτηριστικά πεδία του φάσματος των ζητημάτων που αναμένεται ότι θα προκαλέσουν το ενδιαφέρον των επιστημών του χώρου. Παράλληλα με τα μέχρι σήμερα κύρια θεωρητικά ρεύματα επιστημονικής σκέψης, που έχουν αναπτυχθεί στη χώρα μας, και τα οποία παρουσιάστηκαν συνοπτικά σε τέσσερις κατευθύνσεις στη δεύτερη ενότητα αυτού του άρθρου, νέες προσεγγίσεις που αντλούνται είτε από την νέα πολιτική οικονομία του χώρου είτε από τις μεταμοντέρνες προσεγγίσεις (π.χ. πολιτιστικές σπουδές, γυναικείες σπουδές, κ.ά.) εστιάζουν από την πλευρά τους σε σημαντικά

ζητήματα (όπως νέες ανισότητες στη βάση του φύλου, της θρησκείας, μειονότητες κ.ά.) που είχαν στο παρελθόν παραμεληθεί. Αναφέρεται χαρακτηριστικά το αυξανόμενο ενδιαφέρον για θέματα όπως: πολιτισμικές διαφορές και ετερότητες στο χώρο, νέες μορφές χωρικής διακυβέρνησης και η σχέση των νέων πολιτικών δρώντων, νέες ανισότητες πρόσβασης στις νέες τεχνολογίες και επικοινωνίες κ.ά. Έτσι στα σημαντικά ερωτήματα που έθετε η επιστημονική σκέψη στο παρελθόν, όπως της ισότητας και αποτελεσματικότητας, της κοινωνικής κατανάλωσης, της δημοκρατικής συμμετοχής, κ.ά. προστίθενται και νέα που αφορούν για παράδειγμα την παγκοσμιοποίηση, τη νέα επιχειρηματικότητα, την πολιτική διακυβέρνηση και τις πολιτισμικές διαφορές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρέπει να διευκρινιστεί εδώ ότι για τη συγγραφή του άρθρου συγκεντρώθηκε και χρησιμοποιήθηκε εκτενής ελληνική βιβλιογραφία. Οι πηγές αυτές δεν αναφέρονται αναλυτικά επειδή η χρήση τους ήταν ποιοτική και συνθετική με στόχο να περιγραφούν οι βασικές τάσεις της ελληνικής σκέψης για το χώρο χωρίς αναφορά ή αξιολόγηση κάποιων συγκεκριμένων κειμένων ή επιχειρημάτων. Η αναφορά τους θα έδινε την εντύπωση ενός βιβλιογραφικού οδηγού που όμως δεν θα ήταν συνεπής καθώς δεν υπήρξε η σχετική πρόθεση.

Οι λίγες βιβλιογραφικές αναφορές που ακολουθούν περιλαμβάνουν μόνο ορισμένες πολύ βασικές εκφράσεις της διεθνούς επιστημονικής σκέψης για το χώρο οι οποίες κατά τη γνώμη μας προσδιόρισαν ή εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό κάποιες από τις κύριες κατευθύνσεις, τάσεις και προσεγγίσεις που αναφέρονται στο άρθρο. Οι συγγραφείς επιφυλάσσονται για μια μελλοντική εμβάθυνση στο περιεχόμενο της ελληνικής επιστημονικής παραγωγής σε σχέση με την αντίστοιχη διεθνή παραγωγή καθώς και για την προσπάθεια σύνταξης ενός ελληνικού βιβλιογραφικού οδηγού για τα θέματα χωρικής ανάπτυξης, σχεδιασμού και περιβάλλοντος.

BOUDEVILLE J.-R.(ed.) (1968), *L'Espace et les Pôles de Croissance*, Presses Universitaires de France, Paris.

CASTELLS M. (1975), *La Question Urbaine*, Maspero, Paris.

FRIEDMANN J. and C. WEAVER (1979), *Territory and Function. The Evolution of Regional Planning*, Edward Arnold, London.

HARVEY, D. (1973): *Social Justice and the City*, Johns Hopkins Press, Baltimore.

HARVEY, D. (1989): *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

HARVEY, D. (1996): *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell, Oxford.

ISARD W. (1960), *Methods of Regional Analysis. An Introduction to Regional Science*, The M.I.T. Press, Cambridge Mass.

ISARD W. (1965), *Location and the Space Economy*, The M.I.T. Press, Cambridge Mass.

LIPIETZ A. (1977), *Le Capital et son Espace*, Maspero, Paris.

LOJKINE J. (1977), *Le Marxisme, l' Etat et la Question Urbaine*, Presses Universitaires de France, Paris.

LUNDVALL, B.-A. (1992), *National Systems of Innovation. Towards a theory of innovation and interactive learning*, Pinter, London.

MASSEY D. (1984), *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*, Macmillan, London and Basingstoke.

MASSEY D. (1994), *Space, Place and Gender*, Polity, Cambridge.

MYRDAL G. (1957), *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Duckworth, London.

PEET R. (1998), *Modern Geographical Thought*, Blackwell Publishers, Oxford.

PIORE M. and SABEL C. (1984), *The Second Industrial Divide: possibilities for prosperity*, Basic Books, New York.

Η επιστημονική σκέψη για το χώρο στην Ελλάδα 1974-2000

RICHARDSON H.W. (1973), *Regional Growth Theory*, Macmillan, London.

SCOTT A. (1988), *New Industrial Spaces. Flexible production, organisation and regional development in north America and western Europe*, Pion, London.

STORPER, M. (1997), *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, Guilford Press, N.Y.